

hatása van. Tanulmányomban az amerikai maffia kubai szerepének legfontosabb jellegzetességeit, személyeit és eseményeit mutatom be.

Kulcsszavak

maffia, szervezett bűnözés, Havanna, Meyer Lansky, Charles „Lucky” Luciano

Abstract

The Cuban Connection. The American Mafia's Activity in Havana during the Batista Regime and Fidel Castro's Revolution

US organized crime appeared in Havana in the 1930s, as one of the results of the close collaboration between the governments of Cuba and the United States in the first decades of the 20th century. In this period, the Italian and Jewish groups of the American mafia played an important role in Cuban politics, society and the Cuban economy. This extraordinary cooperation, especially with Fulgencio Batista, ended with the arrival of Fidel Castro, although the mafia did not disappear without a trace from the life of Havana. The aim of my paper is to highlight the most important characteristics, mobsters and events of the presence of organized crime in Havana.

Keywords

maffia, organized crime, Havana, Meyer Lansky, Charles 'Lucky' Luciano

SZENTE-VARGA MÓNIKA

A Havanna lakótelep a kubai–magyar kapcsolatok tükrében

A tanulmány helytörténeti kutatáson alapszik, egy XVIII. kerületi városrész történetét és a róla alkotott elképzeléseket vizsgálja a magyar-kubai kapcsolatok koordinátáiban. Először azokat a tényezőket mutatja be, amelyek a névadásban szerepet játszhattak, majd a terület sorsára koncentrálna, a hetvenes évektől épülő szocialista olvasztótégelytől¹ eljut a kilencvenes évtizedre marginalizált városrészig. A tanulmány befejező része a rendszerváltástól napjainkig terjedő időszakot tekinti át.

A Havanna városrésze vonatkozó kutatás során felhasználásra kerültek többek között a XVIII. kerület kiadványában, a *Peremvárosban* megjelent írások és a Tomory Lajos Pedagógiai és Helytörténeti Gyűjteményben őrzött dokumentumok.² A kubai-magyar bilaterális kapcsolatok esetében a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának irataira, korabeli újságcikkekre, továbbá Anderle Ádám és Horváth Emőke tanulmányaira támaszkodtam. Az írott anyagokat *oral history* forrásokkal és személyes tapasztalatokkal egészítettem ki.

Előzmények

1950. január 1-től hét megyei várost és tizenhat nagyközséget csatoltak a főváros-hoz. Az így létrejövő Nagy-Budapest területe kétszerese volt a korábbiaknak. Több mint másfél millióan laktak benne, az ország lakosságának 17%-a.³ Az eredeti tizennégy kerület helyett huszonkettőre osztották fel.⁴ Budapest XVIII. kerületébe olvadt be Pestszentlőrinc, ahol majd évtizedekkel később, a hetvenes-nyolcvanas években a Havanna lakótelep létrejön.

A helyszín nem volt beépítetlen, az Osztrák-Magyar Monarchia idején itt működött a Lipták gyár, amely az 1910-es években lőporgyártásáról vált ismertté. Az első világháború végével, továbbá az azt lezáró békeszerződés katonai megkötései

¹ TÉGLÁS Tivadar: *Az állami lakóteleptől a Havanna lakótelepig. Fejezetek Pestszentlőrinc történetéből*, Budapest, Pestszentlőrinc-Pestszentimre Önkormányzat, 2002, 32.

² Ezúton szeretnék köszönetemet kifejezni Heilau Zsuzsanna igazgató asszonynak, Kemény Krisztinának és a Tomory Lajos Pedagógiai és Helytörténeti Gyűjtemény többi munkatársának értékes segítségükért. A kutatás kezdeti fázisának eredményeihez lásd: SZENTE-VARGA MÓNIKA: „El proyecto urbanístico 'La Habana'. ¿Un trozo de Cuba en Budapest?”. In: Opatrný, Josef (szerk.): *Proyectos políticos y culturales en las realidades caribeñas de los siglos XIX y XX*, Prága, Editorial Karolinum, 2016, 309–317.

³ SZEKERES József: „Nagy-Budapest kialakulásának előzményei”. *Tanulmányok Budapest múltjából*, XXV. évf. 1996. 269.

⁴ SIPOS András: „Nagy-Budapest kialakulása”. *História*, XXII. évf. 2000/5–6. sz. 45–48.

nyomán a hadiipar leépítésre került: a lőporgyárat bezárták. Az épületek azonban nem sokáig álltak üresen, hiszen az elcsatolt területekről Magyarországra visszaköltözőknek lakásra volt szüksége. A bezárt gyár gyorsan benépesült, kialakult a Lip-ták telep. Bár rendelkezett vezetékes vízzel, a nagy szegénység és zsúfoltság miatt nyomornegyednek számított, kétes közegészségügyi és járványügyi mutatókkal.⁵ Ezért többször felmerült az, hogy meg kellene szüntetni.

A terület „rehabilitációjáról” a hetvenes években született végleges döntés. Az épületeket a két templom kivételével ledózerolták, a lakókat a város különböző pontjaira költöztették szét. A megtisztított területen tízemeletes, házgyári elemekből készült tömbépületeket szándékoztak építeni. A terveket Virágh Csaba építész készítette.⁶ A lakótelepen az 1975 áprilisi beruházási terv alapján 5713 darab, átlagosan 53,13 m² területű lakással számoltak. A beruházási időszak az 1976 és 1980 közötti éveket ölelte fel, amelynek végére a területen a bruttó laksűrűség 378 fő / hektárt, a nettó laksűrűség pedig 723 fő / hektárt ért volna el.⁷ Az építkezés végül csak 1978-ban kezdődött el, ugyanabban az évben, amikor a Magyar Rádió *Ötödik sebesség* c. műsorának szerkesztői a június 9-i adásban a Fővárosi Tanácsot arra kérték, hogy egy budapesti utcát a XI. Világifjúsági Találkozó helyszínéről, Havannáról nevezzenek el. A Tanács választása az épülő lakótelep első utcájára esett, így 1978. július 26-án, a Moncada laktanya elleni támadás 25. évfordulóján felavatták Budapesten a Havanna utcát. „Ott díszelgett a házon a kubai és magyar zászló, valamint a VIT-embléma társaságában az új utcátábla: XVIII. kerület Havanna utca.”⁸ Megjelent és beszédet mondott a Kerületi Tanács VB titkára, a zenéről és a jó hangulatról Dinnyés József énekes és az úttörők gondoskodtak. Szerepet kapott továbbá Ruzsnyák Róbertné, aki korábban Kubában élt, és részt vett 1974-ben a kubai fővárosban Budapest névre keresztelt óvoda megnyitásán.⁹ Az ünnepségről élő adásban tudósított a rádió, beszámolt róla a TV Híradó. A lakótelep – ha csak egy röpké pillanatra is – a figyelem központjába került. Mindennek szerepe lehetett abban, hogy az elnevezés hamarosan az egész környékre ráragadt. A *Havanna-telep* kifejezés megtalálható a *Peremváros* 1980. évi nyári kiadásában, ami arra utal, hogy egy évvel a névadó ünnepség után már nemcsak az utcára, hanem magára a környékre is használták a Havanna nevet.¹⁰

⁵ „Urbitalis” séta a Havanna és a Szent Lőrinc lakótelepen, 2015. 05. 30. A sétát vezette: Heilau Zsuzsanna.

⁶ (1933–2015). Kétszeres Ybl-díjas építész. A szocialista időszakban az Iparterv építésze, majd a Lakóterv vezető építésze. 1990 után átadott munkái közé tartozik a Magyar Távirati Iroda új székháza, a belvárosi Kálvin Center, a Lauder Javne Alapítványi Iskola és a Császár termálfürdő felújítása.

⁷ Budapest XVIII. kerület Pestlőrinci Állami Lakótelep beruházási program, Tomory Lajos Pedagógiai és Helytörténeti Gyűjtemény.

⁸ Kiss Pál: „XVIII. ker. Havanna utca Pestlőrincen”. *Peremváros*, 16. évf. 1978 augusztusa. 7.

⁹ A kubai óvodával végül nem sikerült élő kapcsolatot teremteni az ünnepség alatt.

¹⁰ „Öt év mérlege”. *Peremváros*, 18. évf. 1980 június. 4.

Havanna utcától Havanna lakótelepig

Az elnevezés népszerűsége mögött számos tényező állhatott. Az egyik például, hogy a többi utcát személyekről nevezték el; míg a Havanna kivétel volt. Számíthatott az is, hogy a névadó ünnepség látványos külsőségek mellett zajlott, a média jelenlétében, mindez egy olyan területen, amelyre egyébként nem sok hivatalos figyelem irányult. Az sem elhanyagolandó, hogy Havanna és Kuba egzotikumára éles ellentétben állt a lakók mindennapjainak nehézségeivel. A lakótelep felépítése során a prioritás a lakások száma volt – végül is a tervezett 5713 lakás helyett 6289-et húztak fel¹¹ –, az infrastruktúra és a szolgáltatások kiépítése másodlagos szerepet játszott, utóbbiak kialakítása időben nem ritkán a lakások elkészülte után történt meg (pl. járdák, bölcsőde, üzletek, stb.). Az említett kényelmetlenségeket ideig-óráig feledtethette a trópusi sziget egzotikumára.

Természetesen a Havanna név illett a kor internacionalizmusához, és a Kubával kialakított speciális viszonyhoz. A kubai-magyar diplomáciai szálak a második világháború után 1960 decemberében rendeződtek. Az 1959-es forradalmat követően az elhidegülő, majd nyíltan ellenséges kubai-amerikai (USA) viszony miatt a Szovjetunió és általánosságban a szocialista világ felértékelődött a kubai vezetés szemében. A bipoláris világ koordinátái között az Amerikai Egyesült Államok erősödő gazdasági és politikai nyomásgyakorlása a szocialista táborba kényszerítette Kubát.

A szigetország 1960. május 7-én létesített diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval.¹² A kubai vezetés szeretett volna együttműködni a közép- és kelet-európai államokkal is, kereste a kapcsolatok lehetőségét a szocialista világgal. Ugyanakkor a magyar fél próbált időt nyerni. Kétségei voltak a kubai rendszer szocialista mivoltával kapcsolatban, mivel a változást nem a kommunista párt érte el, továbbá tartott attól, hogy ez az új reláció anyagi terheket róhat rá. Szovjet nyomásra a magyar kormány végül 1960 őszére beadta a derekát, ekkor azonban a kubaiak kezdtek el visszakozni.¹³ Ennek okai az 1956-os magyar forradalomra nyúltak vissza. Egyrészt 1956 kérdésében a latin-amerikai államok egységes álláspontot képviseltek az ENSZ-ben a fegyveres intervenció elítélésével és a Kádár-kormány elutasításával kapcsolatban, másrészt a Biztonsági Tanácsnak 1956–1957-ben Kuba nem állandó tagja volt. Ennek következtében a magyar események – amelyek még olyan országokban is visszhangra leltek, amelyek Magyarországtól távol helyezkedtek el, ahol nem éltek jelentős számban magyarok, s a lakosok többsége csekély tudással rendelkezett Magyarországról¹⁴ – Kubában kiemelt figyelmet kaptak. Castróék szán-

¹¹ *Élet a régi-új lakótelepeken* c. kiállítás, Tomory Lajos Pedagógiai és Helytörténeti Gyűjtemény.

¹² HORVÁTH Emőke: „A magyar–kubai diplomáciai kapcsolatok létrejöttének sajátos fordulatai, 1959–1961”. *Aetas*, 33. évf. 2018/1. sz. 59.

¹³ HORVÁTH: i. m. 64.

¹⁴ Lásd például Mexikó, SZENTE-VARGA MÓNKA: „Az 1956-os forradalom a mexikói El Sol de Pueblanapilapban”. In Anderle, Ádám (szerk.): *A magyar forradalom és a hiszán világ, 1956*, Szeged, SZTE, 2007, 153–161.

dékosan hagyták tehát Magyarországot a kapcsolatfelvételi, illetve normalizációs folyamat végére.¹⁵

Magyarország első kubai nagykövete Beck János lett, aki spanyol nyelvtudásával, s különösen azzal, hogy a harmincas években önkéntesként harcolt a spanyol polgárháborúban, kivívta a kubai vezetés rokonszenvét. A biztató kezdet után az 1962-es karibi válságot követően némi elhidegülés volt tapasztalható, ami azonban nemcsak a kubai-magyar relációban jelentkezett, hanem általánosságban a sziget és a szocialista országok közötti kapcsolatokban. A rakétaválság lezárását az amerikai és szovjet delegációk oldották meg, a tárgyalóasztal mellett nem kaptak helyet a kubaiak. Ugyan a fegyverek a szigeten voltak, a kubaiaknak nem lehetett közvetlen beleszólásuk az egyeztetésekbe, sőt, azt kellett tapasztalniuk, hogy érdekeiket a szovjet delegáció sem képviseli, nem próbálja például az Amerikai Egyesült Államokat arról meggyőzni, hogy a gazdasági blokádot oldja fel Kuba körül. A rakétaválság alapján a kubai vezetés arra a következtetésre jutott, hogy nincsenek valódi barátai, azaz a Szovjetunió sem feltétlenül az. Mindez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Kuba és a szocialista világ viszonya egy időre elhidegüljön, hogy Kubában tisztogatások legyenek a kommunisták között, s hogy a szigetország forradalmi exportba kezdjen.¹⁶ Ennek az exportnak a kiindulópontja a kubai rendszer felsőbbrendűsége volt, továbbá az ezzel járó kötelesség, hogy ezt másokhoz is eljuttassák. Úgy gondolták, hogy a hasonló rendszerű államok egymás természetes szövetségeseivé válnak, azaz a forradalmi export által Kuba baráti országokra találhat. Ez az agresszív kubai külpolitikai irányvonal azonban ellentmondott az akkori szovjet álláspontnak (békés egymás mellett élés), továbbá igen költségesnek bizonyult. Az anyagi háttérrel Castróék részben a szocialista támogatásból teremtették meg, azaz a segélyeket nemcsak a kubai gazdaság, stb. fejlesztésére használták, hanem (inkább) külpolitikai célokra. Azok az államok, amelyek a gazdasági támogatás zömét adták, mint például az NDK és Csehszlovákia, ezt nehezményezték, és szerettek volna az általuk nyújtott segítség kubai felhasználásába is beleszólni, amit viszont Castróék kifogásoltak, mint Kuba belügyeibe való beavatkozást.¹⁷

1967-ben Che Guevara halálával a kubai forradalmi export leállt, a hetvenes években pedig a szigetország vezetése újra a szocialista világgal való kapcsolatait próbálta erősíteni, a kapcsolatok tehát – amelyek a felszínen egyébként végig kiválóknak tűntek – javultak és intenzívebbé váltak. Kuba 1972-ben a KGST tagja lett. Érdekes mindehhez hozzátenni, hogy Magyarország nem tartozott a szocialista

országok azon csoportjához, amely a legnagyobb anyagi és egyéb támogatást nyújtotta a szigetországnak, továbbá azon államok közé sem, amelyek megpróbálták nyomást gyakorolni a kubai vezetésre.

A Kádár-vezetés annak idején [írta kritikusan a *Magyar Nemzet* a rendszerváltást követően] a gazdasági észszerűségek ellenére is szorgalmazta a Kubával való kapcsolatok fejlesztését emiatt végképp nem akarván összeütközésbe kerülni az internacionalista segélyeket bőkezűen osztogató Moszkvával. Budapesten mégsem estek túlzásba: mint a Minisztertanács Hivatalának Gazdasági Együttműködési Irodáján megtudtuk, 1986 és 1990 között például mindössze húszmillió forintnyi segítséget nyújtottunk Kubának jobbára oktatási és szakemberképzési céllal.¹⁸

Míg Kuba a gazdasági kapcsolatokat a szocialista szolidaritás mentén kívánta bonyolítani, a magyar vezetés Kubával és általánosságban Latin-Amerikával kapitalista alapon szeretett volna kereskedni, exportjövédelmet szerezni. A kubai vezetésnek ez családias volt, szintúgy a magyar áruk – nem mindig kiváló – minősége. Beck János a következőképpen fogalmazott: „[...] mi kereskedtünk. Először bővült adtunk el, aztán használhatatlan holmit, amit nem tudtunk máshol, vagy nem mindig. Ne értsen félre. Néha. De hát ez a *néha* hozza azt a minőséget.” Az interjúban említette például a 17 emeletes Iparügyi Minisztériumot, amit még 1959 előtt építettek. Guevara irodája a tizenhetedikiken volt, azonban az épületbe telepített magyar lift „többet állt, mint járt”.¹⁹

Mindeme súrlódások és problémák a kapcsolatok látványos fejlődése közepette keletkeztek. A nyugati és a szocialista közvélemény számára csak utóbbiak voltak láthatóak. Úgy tűnhetett, a bilaterális nexus előhaladása ideális. A hetvenes évek magyar társadalmá nemcsak tudta, ki Fidel Castro, hanem személye közkedveltségnek örvendett. A politikus 1972-ben látogatott Magyarországra.

Mivel a látogatás eseményeiről folyamatosan beszámoltak a magyar hírközlő szervek, széles nyilvánosság övezte Fidel Castro magyarországi útját, de amelyet különben is feltűnő és lelkes érdeklődés kísért. A kubai forradalmár igazi sztár lett Magyarországon. A szocialista országok vezetőitől eltérően fiatal, jó kiállású, szakállas fiatalember „meghódította” a magyarokat.²⁰

Kádár János három évvel később járt Kubában. Az említett két látogatás, az 1972-es és az 1975-ös, időben nem sokkal előzte meg a Havanna utca 1978-as névadó ünnepségét.

¹⁵ DÖMÉNY JÁNOS: *Magyar diplomata Latin-Amerikában*, Szeged, SZTE, 2009, 30.

¹⁶ ANDERLE ÁDÁM: *Kuba története*. Budapest, Akkord, 2004, 127–132.

¹⁷ Részetesebben lásd: SZENTE-VARGA MÓNKA: „El lugar de Cuba en el mundo político. Opiniones checoslovacas desde la Habana”. In Opatrný, Josef (szerk.): *Nación y cultura nacional en el Caribe hispano: Ibero-Americana Pragensia. Supplementum XV*. Prága, Editorial Karolinum, 2005, 357–367; Uő: „Relaciones políticas entre Cuba y Checoslovaquia en los años sesenta”. In Chust, Manuel – Frasquet, Ivana (szerk.): *Actas XIV Congreso Internacional AHILA: Europa – América, paralelismos en la distancia*. Madrid, AHILA, Universitat Jaume I, Fundación Mapfre, 2008, CD; BORTLOVÁ, HANA: *Československo a Kuba v letech 1959–1962*. Prága, Univerzita Karlova v Praze, 2011.

¹⁸ „Visszarendelt kubai munkások, füstölgő Ikarusok”, *Magyar Nemzet*, 1990. április 5. 2.

¹⁹ Beck János interjú. Készítette Mérő Katalin az 1988. évben, OSZK–1956-os Intézet, Oral History Archivum, felvétel száma: 174, oldalszáma: 577–578.

²⁰ UDVARDI PÉTER: „Fidel Castro 1972-es magyarországi látogatása: Metszet a magyar-kubai kapcsolatok történetéből”. *Múltunk*, 60. évf. 2015/4. sz. 91.

A nyolcvanas évek

Maga az építkezés 1978 és 1985 között zajlott. Összesen 20–22 ezer lakót költöztettek a lakótelepre. Kritérium volt a minimum három gyerek, a Havannára tehát nagy-családosok kerülhettek. Ugyanakkor gondot okozott már a kezdetektől fogva, hogy a lakók jelentős része más ledózerolt városrészekből, nyomornegyedekből érkezett. Magukkal vitték megoldatlan problémáikat, amelyek így egyetlen helyen halmozódtak fel. Összkomfortos lakásba kerültek olyan családok, akik korábban nem laktak ilyen otthonban; nem tudták, hogyan kell ezeket használni, nem volt megfelelő anyagi háttérük ahhoz, hogy a lakásokat szinten tartsák, s nem is feltétlenül érdekelte őket utóbbi. A szomszédokkal való együttélés sem volt feszültségmentes.

A Havannán a biológiai lakottsággal (fürdőszoba, távfűtés) együtt jelentkezik a „társadalmi lakhatatlanság”, hiszen egy több száz lakásos lakótelepi házba egyszerre beköltöző sok ismeretlen között csak véletlenszerű, elenyésző számú ismeretség alakul ki, még évek múltán is csupa idegen él egymás tőszomszédságában... Naponta szorítja az embereket testközelségbe a liftkalitka... Negyedik, hatodik, kilencedik közlik faarccal, az esedékes emeleten kilépve vagy morognak valami köszönésfélét, vagy még azt sem.²¹

A problémák már a nyolcvanas években jelentkeztek a Havannán, de akkor erről még nem volt szabad nyíltan beszélni. Bajor Nagy Ernő író, újságíró szarkasztikus véleménye kivételnek számított ebben az időszakban.

Szerencse, hogy a hozzánk millió szállal kötődő kubai város nevét aggatták a bérház-kolosszusok telepére. Bécs, Párizs vagy Stockholm alighanem gúnynak tekintené, ha a szeméttől ragadós, agyonrongált épületegyüttes hordozná a nevét. A hajdan volt nyomorúságtelep patika tisztaságú volt a Havannához képest.²²

A nyolcvanas évek második felében járt a lakótelep néhány lakója Kubában, Kuba magyarországi nagykövetsége segítségével. Ajándékba a kubai függetlenségi hős, José Martí mellszobrát kapták,²³ amit Budapesten, a Havannán 1988-ban Jorge Lez-

²¹ TÉGLÁS: i. m. 32. Eredeti forrás: NAGYGYÖR Csilla: *Fiatalkorúak a Havanna-lakótelepen*. Esztergom, kézirat, 1993.

²² BAJOR NAGY, Ernő: „Laci bácsi építkezik”. In: Schmidt, Judit (szerk.): *Laci bácsi emlékkönyv*. Budapest, 2002, 48.

²³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL) K (Általános ügykezelésű iratok) IV (Magyarország és a külállamok minden oldalú kapcsolatára, illetve a külállamok belső helyzetére és nemzetközi kapcsolataira vonatkozó iratok) Kuba, 1984/69. doboz, 84–79 „José Martí mellszobor esetleges elhelyezése Budapesten”.

cano Pérez, a Kubai Nemzetgyűlés Nemzetközi Kapcsolatok Bizottságának elnöke avatott fel,²⁴ egy évtizeddel a lakótelep névadó ünnepsége után.

Kubai vendégmunkások

Ha manapság cikket olvasunk a Havannáról, gyakran találkozhatunk azzal a vélekedéssel, hogy a lakótelepet a kubai vendégmunkásokról nevezték el.²⁵ Pedig Magyarország és Kuba között a munkaügyi egyezmény 1980-ban kötött meg, és a kubai vendégmunkások első csoportja csak 1981 áprilisában érkezett Magyarországra,²⁶ nagyjából három évvel a Havanna utca névadó ünnepsége után. Ráadásul a kubai vendégmunkások munkásszállókon laktak, nem a Havannán. Ugyan dolgoztak a XVIII. kerületben a Lőrinci Fonóban és a XIX. kerületi Kistextben – utóbbi szintén közel volt a lakótelephez – azonban ezek a vállalatok rendelkeztek saját munkásszállóval és a kubaiak ott rendezkedtek be. Igaz ugyanakkor – s erre az első generációs lakótelepi lakók emlékeznek –, hogy a havannás rendezvényeken gyakran léptek fel kubaiak, például táncosként vagy zenészként.

A kubai vendégmunkásokkal kapcsolatban igen nehéz számokat találni, a kevés levéltári dokumentumot más, például sajtóforrásokkal és *oral history* interjúkkal lehet kiegészíteni. Jorge López és Sergio Díaz-Briquets szerint, akik elsősorban kubai sajtóforrásokat használtak, úgymint a *Granma* napilap és a háromhavonta megjelenő *Colaboración*, 360 kubai vendégmunkás dolgozott Magyarországon 1982-ben, 800 az 1983. év elején és 1333 fő az év végén. 77 százalékukat a textiliparban foglalkoztatták, 23% pedig más iparágakban, például a gépiparban, s a járműgyártásban kapott munkát.²⁷ Zalai Anita levéltári kutatásai szerint 1981-ben 294, 1982-ben 102 kubai vendégmunkás érkezett az országba.²⁸

1981. július 26-án Fidel Castro a Moncada laktanya elleni támadás 28. évfordulóján elhangzott ünnepi beszédében 12 ezer kubai vendégmunkást említett, akik három országban, az NDK-ban, Csehszlovákiában és Magyarországon dolgoztak.²⁹

²⁴ José Martí kubai költő szobrának avatása a Havanna lakótelepen, 1988. 10. 18., Nemzeti Audiovizuális Archívum, nava.hu/id/313490/ (Letöltés ideje: 2019. 02. 27.)

²⁵ „A Havanna”, 2019.02.15., belvaros.blogspot.com/2009/02/havanna-lakotelep-budapest-xviii.html; DEZSE Balázs: „Havanna-lakótelep”, 2014.04.02., welovebudapest.com/toplistak/utcanevak-eredete-xviii-kerulet/, „Kuba tegnap és ma”, 2008.10.09., kitekinto.hu/latin-amerika/2008/10/19/kuba_tegnap_es_ma. (Letöltés ideje: 2019. 02. 25.)

²⁶ MNL OL, K IV, Kuba, 1981/56. doboz, 84–61 Magyar-kubai munkaügyi együttműködés; 1981/59. doboz, 84–605 „A kubai dolgozók magyarországi foglalkoztatásának 1 éves tapasztalatairól szóló tájékoztató”.

²⁷ Jorge LÓPEZ – Sergio DÍAZ-BRIQUETS: “Labor Migration and Offshore Assembly in the Socialist World: the Cuban Experience”. *Population and Development Review*, 166. évf. 1990/2. sz. 280–287.

²⁸ ZALAI Anita: „A nemzetközi szocialista munkamegosztás egyik példája: kubai vendégmunkások Magyarországon”. *Mediterrán Világ*, 6. évf. 2010. 69–77.

²⁹ Jorge I. DOMINGUEZ: *To make a World Safe for Revolution: Cuba's Foreign Policy*. Amerikai Egyesült Államok, Center for International Affairs, 1989, 89.

Ugyan voltak tervek azzal kapcsolatban, hogy a 12 ezres számot 50 ezerre kellene emelni az évtized közepére, azonban ez Jorge Dominguez szerint nem következett be. Magyar viszonylatban elmondható az, hogy a három ország közül itt dolgozott a legkevesebb kubai. A számok emelkedtek, azonban valószínűleg nem a beszédben felvázolt mértékben. Az 1980-as munkaügyi szerződésben meghatározott 380-as keretszám a következőképpen oszlott volna meg: a Pamutnyomóipari Vállalatnál 50, a Pamutfonóipari Vállalatnál 50, a Papíripari Vállalatnál 50, az Ikarusnál 50, az Orionnál 50, a Szerszámipari Műveknél 50, a Dunai Vasműnél 50 és a Salgótarjáni Acélműnél 30 kubai munkatárs.³⁰ A tervezett létszámot 1981-re még nem érték el. Viszont az Arcanum adatbázisban található sajtóforrások azt mutatják, hogy nem sokkal később, még a nyolcvanas években az eredeti keretszámokat nemcsak felöltötték, hanem meg is emelték. Dolgoztak kubaiak többek között Budapesten, Dunaújvárosban, Kaposváron, Pápán, Szegeden és Székesfehérváron. Több cég is, mint például a Kelenföldi Textilgyár (Keltex), a Pamuttextil Művek (Patex), vagy a Dél-magyarországi Építő Vállalat (Délép) száz, vagy annál több kubai vendégmunkást foglalkoztatott.³¹

Megjelentek olyan cikkek is, amelyekben nem egy-egy cégre, hanem a vendégmunkások egészére vonatkozó adatok szerepelnek. Természetesen kevésbé megbízhatóak, mint a levéltári források, de kiindulópontként hasznosak lehetnek. 1985-ben a *Népszava* több mint ezer kubai textilmunkásról cikkezett,³² 1989-ben a *Szabad Föld* pedig több mint 2000 kubai vendégmunkásról írt.³³

Tekintettel arra, hogy sokan élnek azokból a generációkból, akik közvetlen tapasztalatokkal rendelkeznek a kubai vendégmunkásokkal kapcsolatban, kézenfekvőnek tűnt *oral history* források bevonása a kutatásba. Ugyanakkor jellemző az, hogy a megkérdezettek hajlamosak túlbecsülni a kubaiak számát, akár 8–10 ezer főről is beszélni, aminek az lehet az oka, hogy az országba érkező kubaiak külsőre jelentősen eltértek a magyar népességtől, következésképpen „többnek tünnek”. A vendégmunkások zömét kitevő 18–26 év közötti kubai lányok különösen nagy feltűnést keltettek Magyarországon. Néhány diszkóban és étteremben verekedés is volt – például a csepeli Rákóczi étteremben.³⁴ Mindezek, de különösképpen az egzotikus kubai munkásnők beépültek és továbbra is jelen vannak a magyarországi Kuba-képben,³⁵ ezért nem véletlen, hogy a Havanna lakótelep esetében gyakoribb a kubai vendégmunkásokkal kapcsolatos asszociáció az 1978-as havannai VIT találkozó helyett.

³⁰ MNL OL, K IV, Kuba, 1981/56. doboz, 84–61 „Magyar-kubai munkaügyi együttműködés”.

³¹ „Leányszállítás – szabad a szállás”. *Népszabadság*, 1993.06.12. 18; EGERSEGI Csaba: „Gyár telefon nélkül”. *Népszabadság*, 1987. 07. 20. 5; „Megy a fonál vándorútra. Patex: gondok és eredmények”. *Népszabadság*, 1988. 05. 20. 5; „Mit tud a Délép?”. *Népszava*, 1988. 06. 09. 4.

³² „Kubai szakszervezeti aktivisták értekezlete”. *Népszava*, 1985. 02. 07. 7.

³³ „Nem könnyű a könnyűiparban...”. *Szabad Föld*, 1989. 09. 05. 3.

³⁴ MOLDOVA György: *Bűn az élet*. Budapest, Magvető, 1989, 400–401.

³⁵ Lásd például KAISER László: „A kubai lányok”. In Uő: *A fekete emberek*. Budapest, Hungarovoxx, 2014, 64–74.

Kilencvenes évek

A hidegháború vége, a bipoláris világ és a szocialista blokk eltűnése alapjaiban változtatta meg a kubai-magyar kapcsolatokat. A Közép- és Kelet-Európában zajló rendszerváltás gazdasági válsággal járt, továbbá a külpolitikai irányvonal megváltozásával. Magyarország hátat fordított Kubának, s jelentősen csökkent az érdeklődés általánosságban Latin-Amerika irányában. Hamarosan ez a régióban működő magyar nagykövetségek számára is megmutatkozott.

Magyarország saját politikai és gazdasági átalakulására összpontosított. Ugyanakkor jellemző volt a korábbi rendszer ideológiájának elutasítása, és az olyan országtól való elhatárolódás, amelyek még továbbra is a meghaladottnak tekintett eszméket követték, lásd Kuba. A kubai vezetésnek viszont a magyarországi változások nem tetszettek. A munkaügyi egyezményt már korábban, 1987-ben felmondták, 1988-tól nem küldtek új vendégmunkásokat.³⁶ Mivel a szerződések 4 éve szóltak, 1990-ben még mindig dolgoztak kubaiak Magyarországon, kb. 800 fő.³⁷ Őket haladéktalanul hazarendelték. A Havanna lakótelepen élők mindebből annyit bizonyosan érzékelhettek, hogy eltűntek a kubaiak a rendezvényekről. Nagy többségük hazament.

Az évtizedben a Havannán nemcsak az eddig rejtett és eltussolt problémák kerültek a felszínre. A lakótelepen élők életkörülményei gyors hanyatlásnak indultak.

A hetvenes években komoly technológiaváltásokon ment át a világ, ami mindezt elbocsátásokhoz vezetett. Hozzánk ez csak a rendszerváltás után gyűrűzött be. Ehhez jött még a hagyományos piacok elvesztése s az, hogy a neoliberalis gazdasági stratégia miatt hamarabb kezdődött és mélyebb volt a válság, mint a legtöbb volt szocialista országban. Gyorsabban ment a kilábalás is, de a társadalmi költség igen magas volt. A magyar munkaerő úgy modernizálódott, hogy az egyharmadát „lelesejtették”. [...] Magyarország 1989 és 1992 közötti években elvesztette munkahelyeinek mintegy egyharmadát.³⁸

A munkanélküliség a Havannán hatványozottan jelentkezett. A megélhetési nehézségek, az egzisztenciális bizonytalanság hozzájárultak a bűnözés növekedéséhez. Bandák alakultak, a közbiztonság romokban hevert:

Jelenleg [1993] megközelítőleg 11 állandó, zárt korcsoport (banda) van a lakótelepen. A tagok 50 százaléka ellen már folyt valamiféle rendőrségi eljárás, illetve már jogerős ítélet alatt áll. 30 százaléuk pedig mindennapos tolvaj, kik ruhát, benzint, élelmiszert lopnak... A rendőrség nem igazán hatékony ezen a területen. Így

³⁶ „Visszarendelt kubai munkások, füstölgő Ikarusok”. *Magyar Nemzet*, 1990. 04. 05. 2.

³⁷ „Magyarországról is távoznak a kubai vendégmunkások”. *Magyar Nemzet*, 1990. 03. 30. 3.

³⁸ GERŐ Zsuzsa – CSANÁDI Gábor – LADÁNYI János: *Mobilitási esélyek és a kisegítő iskola*. Budapest, Új Mandátum, 2006, 149–150.

a tagok egyre keményebb bűncselekményeket követnek el. [...] A bűnözés egyik melegágya a kábítószer.³⁹

Megindult az elköltözés. A régi lakók helyére még kedvezőtlenebb helyzetű családok költöztek; negatív spirál kezdődött. A kilencvenes években a budapesti utcanyelv a lakótelepet magyar Chicagónak becézte. 1994-ben a következő rendőrségi közlemény született: „A Havanna lakótelep továbbra is a kerület legveszélyesebb övezete kriminalisztikai szempontból. Itt koncentrálódik a lakosság egyharmada. Mivel sok lumpen és büntetett előéletű jutott itt lakáshoz, ez a terület a nagyvárosi bűnözés tipikus jegyeit viseli magán.”⁴⁰ Rohamosan csökkentek a lakásárak, mégsem akartak az emberek a Havannán lakást vásárolni. Az ottlakók elkeseredésükben az önkormányzathoz fordultak és kérték, hogy nevet változtathassanak. A hatóság az elutasító válaszbán a hagyományra hivatkozott.⁴¹

Az ezredfordulótól a 2010-es évek végéig

[A Havannán] a rendszerváltozás előtt a magántulajdonban lévő lakások aránya 31% volt, elsősorban szövetkezeti formában, míg a fennmaradó rész állami kézben volt. Ezek az arányok 1989 után drámai módon és gyorsasággal változtak meg. A legtöbb állami lakást nemcsak a Havannán, hanem a város más területein is – a fizikai állapottól függően – a megállapított piaci érték 15–45%-áért árulták. Ugyanakkor a lakóknak készpénzzel történő fizetés esetén az árak csak 60%-át kellett kifizetni, így a tényleges piaci ár 9%-áért már lakáshoz lehetett jutni. Ez a liberalizált privatizációs gyakorlat tette lehetővé a gyors lakáspiaci átalakulást, aminek következtében az állami lakások aránya a Havannán 1999 végére a korábbi 69%-ról 5%-ra esett vissza.⁴²

A kétezres évek elejétől kezdett el javulni a helyzet a lakótelepen. Ez egyrészt köszönhető a bérlakások privatizációjának, illetve annak, hogy a lakók száma 22 ezerről kb. 17 ezerre csökkent. Másrészt 2002-től biztonsági kamerák működnek a lakótelepen. A terület továbbá csatlakozott különböző kezdeményezésekhez, mint például az URBACT program keretében az Európai Unió és Magyarország társfinanszírozásával megvalósuló Re-Block projekt, amelyek révén hasonló sorsú, marginalizált városrészekkel került összeköttetésbe, akikkel tapasztalatokat cserélnek, továbbá a program révén anyagi támogatást is kapnak.⁴³

³⁹ TÉGLÁS: i. m. 37. Nagygyőr Csilla kutatásai alapján.

⁴⁰ TÉGLÁS: i. m. 34.

⁴¹ SZALAI Anna: „Leállt a gettósodás a Havanna-lakótelepen”, 2010. 01. 04., nol.hu/belfold/20100104-kuzdelem_nevarnyekben-490791. (Letöltés ideje: 2019. 02. 25.)

⁴² EGEDY Tamás: „A társadalmi kirekesztés és a lakótelepek”. *Tér és Társadalom*, 15. évf. 2001/1. sz. 98.

⁴³ A projektről részletesen lásd: *A mi Havannánk. URBACT II / Re-Block projekt*. Budapest, Budapest

Érdekes megfigyelni azt, hogy a Havanna lakótelep mostanában keresi a Kubával való kapcsolatokat. A 2010-es években például Kubában járt a városrész lengyel táncegyüttese, a Polonéz. Továbbá a helyi élelmiszeráruházak csupa kubai fényképpel díszítették: tengerpart, táncosnők, Ernest Hemingway, kubai forradalom stb. Ennek hátterében részint az állhat, hogy a lakótelepen élő első generáció, amely már nyugdíjas, a korábbi időkből a fiatalságára és elsősorban a jó dolgokra emlékszik. Az odatelepült fiatalok pedig gyakran nem rendelkeznek személyes tapasztalatokkal a szocialista időszakról, hiszen később születtek, ugyanakkor elégedetlenek a jelenlegi gazdasági, illetve politikai helyzettel. Következésképpen növekvőben van egyfajta nosztalgia a régi idők, illetve a Havanna esetében Kuba iránt.

Rezümé

Amikor elhangzik a Havanna szó, a magyarok többségének Kuba jut az eszébe. Lesznek viszont néhányan, akik a ragasztószalagra vagy a barna színre, míg a budapestiek közül sokan a XVIII. kerületre gondolnak majd. Ez a tanulmány helytörténeti kutatáson alapszik; a Havanna lakótelep történetét vizsgálja a magyar-kubai kapcsolatok koordinátaiban. Először azokat a tényezőket mutatja be, amelyek a névadásban szerepet játszhattak, majd a terület sorsára koncentrál, a hetvenes évektől épülő szocialista olvasztótégelytől eljut a kilencvenes évtizedre marginalizált városrészig. A tanulmány befejező része a rendszerváltástól napjainkig terjedő időszakot tekinti át. A lakótelep és a lakótelep képeinek, megítélésének fejlődését kapcsolattörténeti kontextusban mutatja be.

Kulcsszavak

Havanna, Budapest, Kuba, lakótelep, szocializmus, kapcsolattörténet

Abstract

The Havana Building Complex in Light of Cuban-Hungarian Relations

When the word Havana is uttered, most Hungarians will think of Cuba. Some however might associate Havana with an adhesive tape or a colour, whereas many people living in Budapest would connect it to the 18th district. This study stems from a local history research and investigates the history of the Havana building complex in the context of Hungarian-Cuban relations. First it presents those factors which could have played a role in naming the place Havana and then concentrates on the fate of the building bloc: its decline from the exemplary Socialist

.....
Főváros XVIII. kerület Pestszentlőrinc-Pestszentimre Önkormányzata, 2014. A programban tíz város illetve városrész vett részt, „a XVIII. kerületi önkormányzat a vezető partner. A teljes uniós támogatás 699 790 euró, s ebből a XVIII. kerületi önkormányzat 160 340 euróval gazdálkodhat.” I. m. 8.

melting pot in the 1970s to a marginalized part of the city by the 1990s. The final sections of the essay cover the period from the change of system in Hungary until the second half of the 2010s. The paper analyses the evolution of (the image of) the Havana building complex in the context of interconnected history.

Keywords

Havana, Budapest, Cuba, building complex, Socialism, interconnected history

TÉZER ZITA

Az afrokubai *santería* elterjedése Mexikóban

A spanyol gyarmati időszak alatt, transzkulturációs folyamatok eredményeként létrejövő, *yoruba* eredetű, katolikus elemekkel átszőtt, mind a mai napig folyamatosan módosuló szinkretista afrokubai vallás,¹ a *santería* népszerűsége az 1990-es évek óta töretlenül ível felfelé,² nemcsak kialakulási területén, hanem a kubai emigránsoknak köszönhetően más országokban is. Ez azt is jelenti, hogy nem feltétlenül csak a „fekete Amerika” kulturális térség³ belül vált nemzetközivé (*transnacionalizáció*⁴), az olyan közös történelmi múlttal áthatott területeken,⁵ mint például a mexikói Veracruz, hanem Kubától távol eső országokban is, a családi és az ismeretségi kör hálózata révén. Jelentősebb számú hívet számlál Mexikóban, az Egyesült Államok délkeleti részén, Floridában (leginkább Miami-ban), valamint Közép-Amerikában (Ecuadorban, Panamában), a spanyol nyelvű Karib térségben (Puerto Ricó-ban), Dél-Amerikában (Venezuelában, Argentínában, Chilében, Uruguayban, Brazíliában), és Európa nagyvárosaiban (Madridban, Barcelonában, Párizsban, Rómában, Amsterdamban).⁶ Tisztelete szórványosan jelen van a Kanári-szigeteken, és már eljutott Ukrajnába is.⁷

A mexikói térségben a *santería* tekintélyes elterjedésével számolhatunk Mexikóvárosban, az ország déli részén a Yucatán-félszigeten és a Mexikói-öböl vidékén

¹ Kialakulásának történetét, rítusok, mítoszok részletes leírását lásd. DORNBACH Mária, *Istenek levesestálban*, Budapest, Eötvös József Könyv- és Lapkiadó, 2009.

² Az 1990-es években ugrásszerűen megnőtt az érdeklődés az afrokubai kultuszok iránt Kubában. DORNBACH Mária, „A transzkulturáció új fázisa az afrokubai santerióban”. In BUBNÓ Hedvig – HORVÁTH Emőke – SZELJAK György (szerk.), *Mítosz, vallás és egyház Latin-Amerikában. Boglár Lajos emlékkötet*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2016a, 171–172.

³ Sidney W. Mintz, amerikai kulturális antropológus ide kapcsolódó tanulmánya: Sydney Wilfred MINTZ: „L'Afrique en Amérique Latine: quelques réflexions impromptues”. in Manuel Moreno FRAGINALS (comp.): *L'Afrique en Amérique Latine*, Paris, UNESCO, 1984, 317–332. Angol változat: MINTZ, Sydney Wilfred: „Africa of Latin America: An Unguarded Reflection”. In Manuel Moreno FRAGINALS (ed.): *Africa of Latin America. Africa in Latin America: Essays on History, Culture, and Socialization*, New York, Holmes & Meier, 1984, 286–305.

⁴ Kali ARGYRIADIS, „Transnacionalización y relocalización de la santería en Veracruz”. *Cuba Arqueologica*, 2006, 1. cubaarqueologica.org/document/anto6_argyriadis.pdf. (Letöltés ideje: 2020. 01. 04.)

⁵ A feltételezések szerint a rabszolgakereskedelem során Latin-Amerikába kerülő afrikaiak leszármazottai között válhat csak népszerűvé ez a fajta vallás, akik magukénak érezhetik az afrokaribi kultúrát. A legújabb megfigyelések szerint azonban a Kubából kivándorlóknak tudható be a *santería* elterjedése.

⁶ Kali ARGYRIADIS, i. m. 1.

⁷ DORNBACH Mária (2009), i. m. 144–145.